23/2

SADDHARMA

Tijdschrift over boeddhisme

November 1991

In dit nummer:

SADDHARMA - de Goede Leer - is het orgaan van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme. Het blad verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: *f*. 3,--. ISSN 0924-9818.

Redactiecommissie: I. den Boer, Storm van 's-Gravesandeweg 75, 2242 JD Wassenaar, prof. dr. R.H.C. Janssen, Nico Tydeman, dr. H.F. de Wit.

De Stichting Vrienden van het Boeddhisme is sinds 15 december 1978 de voortzetting van de Stichting Nederlands Boeddhistisch Centrum die werd opgericht op 8 november 1967. De stichting is:

- een ontmoetingsplaats voor alle vrienden van het boeddhisme;
- niet gebonden aan een boeddhistische school of groepering; de verschillende richtingen die het boeddhisme kent, komen in haar publikaties en op haar bijeenkomsten aan het woord;
- geen religieus genootschap in de engere zin van het woord.

De Stichting Vrienden van het Boeddhisme wil diegenen verenigen - welke levensovertuiging of welk geloof zij ook aanhangen - die op enigerlei wijze belangstellen in het boeddhisme of zich daarbij betrokken voelen. Zij zijn als begunstigers van harte welkom.

Begunstigers ontvangen het tijdschrift Saddharma en brochures over onderwerpen die in het kader van het boeddhisme van belang zijn en die onder auspiciën van de stichting worden uitgegeven; zij hebben het recht deel te nemen aan de landelijke lente- en herfstbijeenkomsten.

Tevens wil de stichting, onder meer door het in stand houden van een bibliotheek, fungeren als documentatiecentrum over het boeddhisme ten behoeve van begunstigers en andere belangstellenden.

Secretariaat: mevr. S. Piek-Maas Geesteramus, Kerkhoflaan 4, 2585 JB Den Haag.

Minimum-donatie 1991: *f*. 35,-- (echtpaar *f*. 45,--, stud. *f*. 25,--). Postgiro no. 1520022 t.n.v. penningmeester stichting Vrienden van het Boeddhisme, Oegstgeest.

Brochures die nog verkrijgbaar zijn:
Grondbeginselen van het boeddhisme, door Tonny Kurpershoek-Scherft,
Natuurbehoud en milieubeheer: metta en karuna, door Victor Westhoff,
Inzicht en uitzicht, twee opstellen over Zen, door Leo Boer,
Boeddhisme en psychologie, door Rob Janssen,
Oosterse meditatie en westerse psychotherapie, door Ada Herpst.
Prijs (incl. porto) *f*. 5,50 per exemplaar.

Tevens verkrijgbaar: het insigne 'Wiel van de Leer', met het woord Dharma, verguld. Prijs (incl. porto) *f*. 17,50.

Bestellingen gelieve men te richten aan het secretariaat.
Vermeldt s.v.p. duidelijk de titel van de gewenste brochure.

SADDHARMA

Jaargang 23, nr. 2 **November 1991**

REDACTIONEEL

FILOSOFIE EN MEDITATIE

Dit nummer van Saddharma geeft een uitgebreide weergave van voordrachten die in augustus jl. zijn gehouden op de zomercursus over boeddhisme aan de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden. De directie van de school overweegt, volgend jaar opnieuw een zomercursus over enkele aspecten van het boeddhisme te houden. De Stichting Vrienden van het Boeddhisme, die nauw bij de organisatie was betrokken, ondersteunt deze gedachte van harte.

De zomercursus 1991 was attractief vanuit verschillende invalshoeken. Mensen met een filosofische belangstelling voor het boeddhisme kregen gelegenheid tevens kennis te maken met meditatie. Degenen die al in zekere mate bekend waren met het boeddhisme in het algemeen of een bepaalde school konden hun kennis verdiepen en uitbreiden. De organisatoren waren erin geslaagd gezaghebbende inleiders aan te trekken. Het vraag- en antwoordspel na de voordrachten maakte telkens duidelijk dat de sprekers hun gehoor hadden weten te boeien.

Het meditatieve aspect van het boeddhisme mocht uiteraard op deze zomercursus niet ontbreken. De dagelijkse puja volgens de regels van de Arya Maitreya Mandala en de meditatie-instructie in zen-stijl konden helpen om het belang van 'filosofie' in het boeddhistisch denken te relativeren. Immers, een kernpunt van de leer van de Boeddha is dat het discursieve denken ten enenmale ontoereikend is om de Verlichting te bereiken.

Het was bovendien een goed idee om voor de avonduren de mogelijkheid van praktisch werk te bieden in de vorm van het schrijven van gedichtjes in Japanse stijl, haiku, onder de inspirerende leiding van een coryfee op dit gebied, Wanda Reumer, en het calligraferen van Chinese karakters, wat moeilijker bleek te zijn dan menigeen dacht. Aan de meditatieve toepassing van deze praktische bezigheden kwam men niet toe, maar dat mocht op deze zomercursus ook niet worden verwacht. □

PROF. WESTHOFF NEEMT AFSCHEID ALS BESTUURSLID VAN DE STICHTING VRIENDEN VAN HET BOEDDHISME

Prof. dr. V. Westhoff, het oudste bestuurslid van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme in jaren en anciënniteit, heeft om gezondheidsredenen besloten zijn functie neer te leggen. Het bestuur heeft met spijt kennisgenomen van zijn beslissing, maar heeft uiteraard het volste begrip voor de wens van prof. Westhoff, die onlangs 75 jaar is geworden. Voor zijn bijdragen aan het werk van de stichting en haar voorgangster, het Nederlands Boeddhistisch Centrum, over een periode van meer dan twintig jaar is het bestuur hem ten zeerste erkentelijk.

Ook buiten de kring van Vrienden van het Boeddhisme heeft hij de betekenis van het boeddhisme, in het bijzonder in relatie tot het natuurbehoud en -beheer, talloze malen op voortreffelijke wijze uitgedragen.

"De geesteshouding, die door mettā (de liefde voor alle wezens) en karunā (het mededogen voor alle wezens) wordt uitgedrukt, is van wezenlijk belang wanneer wij een uitweg zoeken uit de benauwde werkelijkheid dat wij bezig zijn de biosfeer te verwoesten," aldus Victor Westhoff in april 1971 in een lezing, die door onze stichting is gepubliceerd als brochure onder de titel *Natuurbehoud en Milieubeheer: Mettā en Karunā*. Van deze geesteshouding, die kenmerkend is voor het denken en doen van de botanicus/boeddhist, hebben de vrienden van het boeddhisme in bijzondere mate mogen profiteren.

In het volgende nummer van Saddharma zal uitgebreider aandacht worden besteed aan de opvattingen van prof. Westhoff. □

NIEUWE SECRETARIS SVB

De secretaris van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme, drs. Victor J. van Gemert, is wegens tijdgebrek genoodzaakt zijn bestuursfunctie neer te leggen. Hij volgde enkele jaren geleden ing. W.J. Roscam Abbing op als secretaris. Het bestuur dankt de heer Van Gemert voor het vele werk dat hij heeft verzet, ook bij de voorbereiding van de halfjaarlijkse bijeenkomsten van de stichting.

Mevrouw Suzan Piek-Maas Geesteranus heeft zich bereid verklaard de functie van secretaris op zich te nemen. Haar adres is: Kerkhoflaan 4, 2585 JB Den Haag, tel. 070-3505194. □

ZOMERCURSUS BOEDDHISME IN LEUSDEN

De zomercursus van de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden was dit jaar gewijd aan het boeddhisme. De leer van de Boeddha, zoals deze zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld, werd van uiteenlopende gezichtspunten uit belicht.

De inleidingen van prof. dr. M.A.G.T. Kloppenborg over de geschiedenis van het boeddhisme, dr. H.F. de Wit over de boeddhistische mensbeelden, dr. B.M.J. Nagel over vergankelijkheid en leegte in het Indische boeddhisme, prof. dr. T. Lathouwers over zenmeditatie en de eerw. Jhananando over zijn leven als (Nederlandse) monnik in de Theravada-traditie worden hieronder samengevat. De voordracht van prof. dr. R.H.C. Janssen over boeddhisme en psychotherapie zal in haar geheel worden opgenomen in het volgende nummer van Saddharma.

PROF. KLOPPENBORG: BOEDDHISME IS EEN WESTERSE TERM

Prof. dr. M. Kloppenborg, hoogleraar vergelijkende godsdienstwetenschap aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zorgde als eerste inleidster op de zomercursus aan de Internationale School voor Wijsbegeerte, op 12 augustus jl., voor een relativerend begin met haar toelichting op het etiket 'boeddhisme'.

"De term boeddhisme is door westerse onderzoekers ontworpen als een hanteerbaar begrip voor de vele religieuze vormen die in Azië zijn ontstaan op grond van de ideeën van de Boeddha en de vermenging daarvan met de verschillende nationale culturen. Zelf gebruiken de boeddhisten diverse termen naar gelang de functie die hun overtuiging speelt binnen bijvoorbeeld de maatschappij, het onderwijs, de religieuze praktijk."

De meest gebruikelijke term in tiratana (Pali) of triratna (Sanskrit): Drie juwelen, te weten de Boeddha, als leraar en inspirator, de leer (dhamma/dharma), gebaseerd op zijn ideeën, en de gemeenschap (sangha), namelijk die van monniken, nonnen, mannelijke en vrouwelijke leken, in deze volgorde van belangrijkheid.

Haar inleiding bood de 75 cursisten een kader voor de verdere week, voor zover zij nog weinig kennis van het boeddhisme hadden. Voor anderen was haar uiteenzetting een nuttige opfrisser.

Het vroege boeddhisme kan niet los worden gezien van de Indische religieuze tradities van voor die tijd (de zesde eeuw v. Chr.). Het heeft belangrijke ideeën daaruit overgenomen, in het bijzonder de begrippen kamma/karma (oorzaak en gevolg) en

samsara, de kringloop van wedergeboorte. Voor de boeddhist is het bestaan een beginloze en langdurige keten van geboorten. Ieder leven wordt wat betreft vorm en niveau (god, 'tegengod' (asura), mens, dier, geest of hellewezen) bepaald door handelingen, woorden en gedachten in een vorig bestaan. De weg tot verlossing uit de kringloop werd ook in het voorboeddhistische India gekenmerkt door een duidelijk gerichte levenswijze en een streven naar inzicht. Pas als men is bevrijd van gehechtheid en de ware aard der dingen kent, is men verlost.

De Boeddha verkreeg na langdurig zoeken dit inzicht en predikte daarna de rest van zijn leven een individuele therapie die erop was gericht de ervaring van het lijden te overwinnen door de oorzaken ervan, gehechtheid en onwetendheid, weg te nemen. De formule van de Vier edele waarheden volgt dan ook de systematiek van de Indische medische wetenschap, te weten de kwaal: lijden, de oorzaak: begeerte, de remedie: het wegnemen van de oorzaak, het medicijn: het Achtvoudige pad. De Boeddha legde grote nadruk op het belang van de intentie waarmee een handeling wordt verricht. In deze zienswijze ligt een belangrijk verschil met vroegere opvattingen. Als de Drie juwelen, de kenmerken van het bestaande, beschouwde hij het lijden, de vergankelijkheid en het feit dat er niets blijvends of essentieels is aan te wijzen. Wie werkelijk inzicht in deze kenmerken heeft verworven, heeft het uiteindelijke doel van de mens bereikt: het nirvana, de uitdoving van gehechtheid en onwetendheid. Er valt niets meer te bereiken, de kringloop van geboorten is beëindigd.

De vele vormen van meditatitie die in de kanonieke teksten van het oude (Theravada-)boeddhisme zijn beschreven, rangschikte prof. Kloppenborg in twee rubrieken: 'tegengif-meditaties', oefeningen om individuele ondeugden tegen te gaan, en 'inzicht-meditaties' om gedachten stil te leggen opdat tenslotte het uiteindelijke inzicht in de werkelijkheid van het bestaan wordt bereikt. Het nirvana beschreef zij 'niet zozeer als een bepaalde verheven toestand als wel een mentaliteit', in de woorden van de Leidse boeddholoog prof. Vetter een 'interesseloses Wohlgefallen'.

Mahayana

Het Mahayana, het Grote voertuig, ontwikkelde zich uit het oude boeddhisme door een reeks oorzaken. Prof. Kloppenborg noemde onder meer de behoefte van leken aan een voorbeeld, hetgeen leidde tot verering van de Boeddha en boeddhabeelden, het ontzag voor 'heiligen' (arhats) waaruit het ideaal van de bodhi-

sattva als helper van de leken alsmede het boeddhistische pantheon voortkwamen, de drang naar mystiek leven en extatische meditatietechnieken, en een aantal filosofische ontwikkelingen.

De dingen worden niet meer alleen als vergankelijk gezien, maar als 'leeg' (śunya), zonder eigen wezen. Dit inzicht wordt bestempeld als wijsheid (prajña), hetgeen leidt tot een omvangrijke 'prajñaparamita'-literatuur over 'de deugd van de volmaakte wijsheid'. Naarmate het bodhisattva-idee zich ontwikkelt, groeit het belang van het medelijden (karuna).

Uit de filosofische bespiegelingen komt het onderscheid van twee werkelijkheden naar voren, de relatieve werkelijkheid van het dagelijks leven (samsara, de kringloop van het bestaan) en de absolute werkelijkheid van het ware inzicht (nirvana). Verbonden met het begrip 'leegte' leidt deze benadering tot de conclusie: nirvana is gelijk aan samsara. De termen duiden in laatste instantie dezelfde werkelijkheid aan. Prof. Kloppenborg zag in dit opzicht een parallel tussen de grote filosoof Nagarjuna, de grondlegger van de school van de Middenweg (Madyamika) in de tweede eeuw na Chr., en Ludwig Wittgenstein in onze tijd.

In een andere filosofische ontwikkeling werden alle verschijnselen opgevat als projecties van onze geest. De werkelijkheid is alleen-bewustzijn, zegt Asanga, de stichter van de Yogacara-school in de vierde eeuw na Chr. In de visualisatie-meditatie worden voorstellingen van de geest als reëler gezien dan de waarneming buiten de meditatie.

Deze filosofische scholen hebben de vormen van het boeddhisme in Tibet en Mongolië, en in China, Korea, Vietnam en Japan bepaald, samen met al bestaande religieuze opvattingen en praktijken in deze landen. Zo leidde in China een praktisch gerichte mentaliteit en invloeden uit het confucianisme en taoïsme tot een eigen soort boeddhistische meditatie (ch'an), die zich in aansluiting op gedisciplineerde levensvormen in Japan ontwikkelde van een geleidelijke weg naar inzicht tot methoden om een plotselinge doorbraak naar de werkelijkheid te bewerkstelligen (zen), een vorm van boeddhisme die, zoals prof. Kloppenborg opmerkte, duidelijke parallellen vertoont met de christelijke mystiek. □

Dr. H.F. DE WIT: MENSBEELD EN MEDITATIE

Het mensbeeld in het boeddhisme geeft uitdrukking aan de ontwikkelingsfase waarin de beoefenaar van het boeddhistische pad zich bevindt, aldus dr. H.F. de Wit, docent Contemplatieve psychologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en meditatieleraar in de Tibetaanse traditie van Chögyal Trungpa. In het onderricht van de Boeddha zijn twee mensbeelden te onderscheiden, namelijk dat van de niet-verlichte en van de verlichte mens.

In de Theravada-traditie wordt de niet-verlichte mens beschreven als iemand die vasthoudt aan zaken die er eigenlijk niet zijn. De werkelijkheidsbeleving is als een stroom van voortdurende verandering. Omdat de mens daarin een vluchtheuvel zoekt om delen van de werkelijkheid te kunnen vasthouden, ervaart hij het bestaan als lijden. Wij proberen een vaste basis te vinden in ideeën over hoe het leven zou moeten zijn. Maar omdat deze opvattingen ingaan tegen de feitelijkheid van het menselijk bestaan zijn zij onrealistisch.

Een van deze ideeën is dat er een 'ik' bestaat. Hierdoor rijst de vraag naar de verhouding tussen dit 'ik' en de rest van de wereld, met als gevolg attitudes (afweer, aantrekking, onverschilligheid) die ons verdere leven beïnvloeden en het ik-idee versterken. Dit is de wereld van het lijden (samsara). De verlichte mens is in deze gedachtengang iemand die is bevrijd van het idee van een 'ik'. Die mens leeft in het nirvana. De werkelijkheid wordt niet meer gedeformeerd door onwerkelijkheid, door illusies. Het pad naar deze toestand bestaat, volgens de eerste presentatie door de Boeddha, uit een zich onthouden van allerlei handelingen en gedachten - niet dit, niet dat - en uit meditatie.

Blindheid

In de Mahayana-traditie zijn deze thema's verder uitgewerkt, aldus De Wit. De niet-verlichte mens is bevangen door onwetendheid (avidya) of blindheid aangaande de werkelijkheid. De mens heeft zich beelden van de werkelijkheid geschapen, maar het bewustzijn ontbreekt om schijn en werkelijkheid te onderscheiden. In boeddhistische teksten komen talrijke metaforen voor waarmee de gevolgen van dit gebrek aan kennis worden geïllustreerd. Een man in een donkere kamer stapt plotseling ergens op. Hij schrikt hevig omdat hij denkt dat het een slang is. Maar het is een stuk touw. Hij reageerde op een beeld in zijn hoofd, dat niet overeenkwam met de werkelijkheid.

De verlichte mens heeft volslagen helderheid van geest, waardoor hij zich volmaakt bewust is van de 'boeddha-natuur' die in ieder mens aanwezig is. Hij heeft tevens oneindig mededogen, oneindige liefde of zachtmoedigheid, jegens andere wezens. Het mensbeeld in het Mahayana in vrij optimistisch, betoogde De Wit. Het is in deze opvatting eigenlijk onze menselijke natuur om de werkelijkheid helder te zien en mededogen te voelen. Het streven naar bevrijding met eigenbelang als motief strookt niet met onze boeddha-natuur.

Daaruit vloeit de bodhisattva-gedachte van de verlichte mens voort, namelijk de wens om anderen te helpen ook tot bevrijding uit de toestand van onwetendheid te komen.

In het Vajrayana, de Tibetaanse traditie, wordt de niet-verlichte mens gezien als iemand die lijdt door een fundamenteel gebrek aan vertrouwen in het leven en in zichzelf. Uit levensangst wil de mens zich verwijderen van de werkelijkheid. Als deze vlucht onmogelijk blijkt te zijn, groeit een houding die wordt gekenmerkt door agressief afweren. Het gaat er vooral om, de oorzaak van deze mechanismen weg te nemen.

De verlichte mens beseft ten volle dat hij bij de geboorte trouwt met het leven. In de ruimte van zijn geest omarmt hij de wereld. Dit is ook de betekenis van de bekende metafoor van het koningspaar in seksuele omarming. Als er helderheid van inzicht is, is er een gelukzalige vereniging tussen de menselijke geest en de werkelijkheid van het leven.

Meditatie

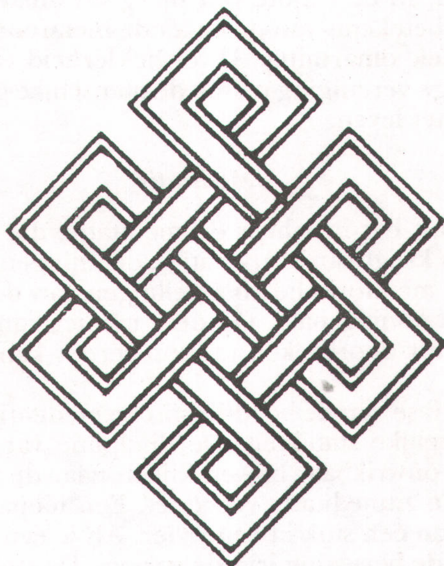
Het pad tot het inzicht is de meditatie, die in het Vajrayana vaak de vorm krijgt van visualisaties, oefeningen die de geest concentreren op metaforische voorstellingen van de Verlichting, bijvoorbeeld het koningspaar. Op deze manier kan het besef van de boeddha-natuur doorbreken waarop verder kan worden gemediteerd.

De eerste fase van de boeddhistische meditatie is het ontwikkelen van geestelijke stabiliteit. De discipline van de meditatie is: nooit wijken, onwrikbaar blijven kijken naar de werkelijkheid die zich tijdens de zitmeditatie voordoet. Een toepasselijke metafoor is het beeld van een stok in een rivier. Als je een stok in het water plant, voel je de beweging van de stroom. De stok is de oplettendheid in de meditatie. Door de stok vast te houden, ontstaat het bewustzijn van de stroom en daarmee vertrouwdheid met de bewegingen van de eigen geest. Wij sluiten vriendschap met onszelf. In een latere fase is er een draai van 180 graden, waardoor een helder inzicht in onze boeddha-natuur en in de werkelijkheid

ontstaat (vipassana). Daardoor breidt de vriendschap-met-onszelf zich uit tot alle levende wezens.

Op een vraag naar de betekenis van de 'leegte' in deze psychologische benadering maakte De Wit een vergelijking met de christelijke gnosis. Ook in het christendom kent men het idee van 'leegmaken', en wel in de zin van zich openstellen voor de genade van de Heer. In het boeddhisme heeft de leegte echter een heel andere betekenis.

Er is een stroom van verschijnselen en de mens pikt er een aantal uit die als aparte objecten worden geconceptualiseerd. Deze concepten zijn een ontkenning van het vlietende van onze ervaringen. Als de mens eenmaal inziet dat de objecten alleen concepten van de geest zijn, ervaart hij de 'leegte' van zulke objecten. Hij beseft dat de concepten in feite slechts instrumenten zijn om met de verschijnselen om te gaan. De leegte ervaren wil zeggen dat de mens zich leeg heeft gemaakt van vaste concepten. □

PROF. DR. T. LATHOUWERS: MEDITATIE IN DE ZEN-TRADITIE

Hier sprak een man uit zijn hart, zoals wij het in onze taal zeggen. Uit zijn buik, zegt Ton Lathouwers zelf. Hij is hoogleraar Slavische taal- en letterkunde aan de Universiteit van Leuven, maar op de zomercursus in Leusden sprak hij als beoefenaar van zenmeditatie. Het werd een zeer persoonlijk verhaal.

Lathouwers vertelde hoe hij na zijn studie slavische talen in Amsterdam vergelijkende cultuur- en godsdienstpsychologie ging studeren bij prof. dr. H. Fortmann in Nijmegen. Hij raakte in de ban van Fortmanns visie op de gespletenheid van de westerse mens. Voortdurend gaat het om tweedelingen: hoog en laag, goed en slecht, geest en stof, god en mens. Waar is de eenheid van mens en wereld, van de mens in zichzelf? In een psychische crisis ging Lathouwers naar Japan en ontmoette er de beroemde filosoof Masao Abe die hem de simpele vraag stelde: "Wie is die man die zo in de knoei zit?" In een zenklooster in Kyoto meldde hij zich voor meditatie-instructie. Op al zijn vragen luidde het antwoord van de zenmeester: "Yes, that's a very difficult question. Put is here." En dan legde hij zijn hand op z'n buik. (Lathouwers: "In het Russisch en in het Indonesisch zijn de woorden voor 'leven' en 'buik' dezelfde.")

Dit was de les aan de man uit het Westen: "Ga maar zitten en mediteer. Concentreer de aandacht op de buikademhaling. Geen doel! Als je zit, zit je, zonder enig doel. Alleen maar zitten. Kijken naar wat er gebeurt, het gewaarworden van de gespletenheid. Laat het niet stollen tot een begrip. Maak er geen plaatje van in je hoofd. Alleen maar waarnemen."

Wat is meditatie? Lathouwers antwoordde met een gezegde van een zenmeester: "Ten eerste aandacht, ten tweede aandacht, ten derde aandacht." Meditatie is natuurlijk, als de adem. Maar zodra we erover praten, stolt het tot een ijsbloem op de ruit. Stil worden, aandacht krijgen voor het enige wat er is, namelijk het zitten. De mallemolen in je kop, die hoort erbij. Het bewustworden van die mallemolen, dat is aandacht. Laat het allemaal maar gaan, als een zeepbelletje.

Zo omschreef Lathouwers de meditatie die geen doel heeft. Er zit veel therapie in, zei hij, héél worden van lichaam en geest, maar daar gaat het niet om. De ervaring door het simpele zitten-in-aandacht gaat veel dieper, naar een heelheid die, in de woorden van Fortmann, zelfs ja moet zeggen tegen de brokstukken van de gebrokenheid.

Stilte

Voor meditatie en de ervaring van de stilte die een diepe, overweldigende betekenis heeft, hoeven wij niet naar Japan en zelfs is het niet nodig boeddhist te zijn. Lathouwers citeerde een Russische schrijver die, uren wachtend op een trein in een verlaten oord, plotseling een 'satori-ervaring' had, zoals zenbeoefenaren dat noemen: "Alles is helder geworden, al weet ik niet wat 'alles' en wat 'helder' is. Alles is wonderlijk geworden, zo duidelijk als voor een kind dat de dingen voor het eerst ziet."

Een andere aspect is de concentratie op het moment. Krishnamurti: "Aandacht is vernietiging." Hij bedoelde: als men in de meditatie ergens helemaal bij is, zonder kleuring, inmenging van de parate kennis of etikettenplakkerij, dan speelt het verleden in de ervaring van nu geen rol meer, dan is het verleden losgelaten, verdwenen, vernietigd. Een zen-gezegde: "Een waarheid van zeven dagen geleden is geen wijsheid meer." Zenmeditatie is volledig gericht op het moment, zonder bedoelingen buiten dit ogenblik van zitten. De koan, een raadsel dat met het verstand onoplosbaar is, kan dienen als brandpunt van de aandacht, zonder denken. "Hoe halen we een levende vogel uit een fles met een nauwe hals?" Het antwoord van Lathouwers' zenmeester, als steeds: "Put it here," in je buik, en ga ermee zitten - dat is alles. Zen zegt: "Men moet zich niet hechten aan de zon en de maan van één nacht, en niet aan de leegte." Een Koreaanse zenmeester placht telkens weer in krom, maar begrijpelijk Engels te zeggen: "Only go straight. Have a don't know mind!"

D.T. Suzuki beschrijft in zijn 'Essays in Zen Buddhism' de aandacht tijdens de meditatie als een staat van passiviteit, overgave, loslaten. Karlfried Graf von Dürckheim schetste eens dit beeld: ons hele leven duwen wij tegen een deur, tot we het opgeven; dan gaat de deur ineens open, maar net naar de andere kant. Dat is de geest van zen. □

DR. B.M.J. NAGEL: VERGANKELIJKHEID EN LEEGTE

Het gevecht tegen de vergankelijkheid is een belangrijke oorzaak van lijden. Pas als men het besef doorbreekt dat het gaat om een spiegelgevecht, beseft men ook de onuitsprekelijke waarde van het bestaan, aldus dr. B.M.J. Nagel, docent vergelijkende wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam, in zijn voordracht over de vergankelijkheid en de leegte in de filosofie van het Indische boeddhisme.

Nagel heeft de kern van zijn opvatting wel eens als volgt onder woorden gebracht: "Wanneer de Boeddha ons leert dat alles vergankelijk is, maakt hij ons tegelijk duidelijk dat er in ons een taaie innerlijke weerstand is tegen de vergankelijkheid van de dingen om ons heen, maar vooral van onszelf. Zo wil hij ons op het spoor zetten van een werkelijk aanvaarden van de vergankelijkheid, van een loslaten waardoor we vrij in de werkelijkheid komen te staan."

De eerste Edele Waarheid, die van het lijden, signaleert de frustrerende onrust die het gevolg is van het verzet tegen de vergankelijkheid. De oorsprong van het lijden, genoemd in de tweede Edele Waarheid, ligt in de dorst naar het bestaan en de dorst naar het niet-bestaan op basis van de ik-illusie, dat wil zeggen het zich vastklampen aan de vijf elementen van het menselijk bestaan, het feitelijk ontkennen van de vergankelijkheid. De begeerteloosheid, die in de derde Edele Waarheid als de remedie tegen het lijden wordt gegeven, betekent het loslaten van de illusie van onvergankelijkheid.

De nadruk in het boeddhisme op vergankelijkheid en leegte, zoals in de filosofie van Nagarjuna (tweede eeuw na Chr.), roept volgens Nagel soms de reactie op: "Wat een sombere praat! Is dit niet puur negativisme?" Maar een feit is dat het gevecht tegen de vergankelijkheid een soort verslaving is. Ook al weet men theoretisch dat er niets blijvends is, dan is deze waarheid daarmee nog niet existentieel erkend. "Wat in het boeddhisme pessimistisch klinkt, heeft de bedoeling de mens te confronteren met dingen die, als je ze loslaat, een nieuw soort blijdschap brengen."

Wij hebben als het ware een filmisch beeld van de werkelijkheid. De traagheid van onze geest doet ons denken dat iets voortduurt. Maar Nagarjuna leert dat de dingen ontstaan, onmiddellijk vergaan en opnieuw ontstaan. Zij hebben zelf geen bestaanskracht, ze zijn leeg.

Opponent

Een opponent van Nagarjuna in de Verzen van de Leer van het Midden (Madhyamaka-karika) concludeert hieruit: "Wanneer alles leeg is, is er noch ontstaan noch vergaan. Daaruit volgt voor u het niet-bestaan van de Vier Edele Waarheden. (...) En omdat er geen Edele Waarheden zijn, bestaat ook de Goede Leer niet. En wanneer noch de Leer noch de Sangha er is, hoe kan er dan een Boeddha bestaan? (...) Door de leegte ervan te verkondigen, loochent u (...) heel het doen en laten van de mensen."

Nagarjuna antwoord: "U kent het doel van de Leegte niet, noch de Leegte, noch de betekenis van de Leegte. (...) Op twee

waarheden baseren de Boeddha's zich bij het verkondigen van de Leer: de waarheid van de wereldse omhulling en de waarheid in de uiteindelijke zin. Wie het onderscheid tussen deze beide waarheden niet kennen, die onderkennen niet de diepe waarheid in het onderricht van de Boeddha."

Nagel ziet deze dubbele waarheid als een hulpmiddel bij de verkondiging van de Leer van de Boeddha. De gewone, relatieve, waarheid van alledag is noodzakelijk om het inzicht in de absolute, uiteindelijke, waarheid te kunnen bereiken: "De uiteindelijke waarheid kun je niet onderrichten zonder gewone taal te gebruiken." Het gebruik van het begrip Leegte dient hetzelfde doel. Leegte (śunyata) wil zeggen: afwezigheid van een 'eigen wezen' (sva-bhava). Als iets een eigen wezen zou hebben, zou het op zichzelf staan en geen relatie tot iets anders hebben. Alle dingen zijn echter voortdurend in beweging, dus zij veranderen zonder ophouden in onderlinge samenhang. In deze zin kan Nagarjuna zeggen: alle verschijnselen zijn leeg. Uiteindelijk moeten wij ons echter losmaken van alle taal. "Woorden schieten in laatste instantie tekort om de werkelijkheid te ervaren." □

EERW. JHANANANDO, BOEDDHISTISCHE MONNIK IN NEDERLAND

De boeddhistische monnik uit Groningen, de eerwaarde Jhanando, gaf op de zomercursus aan de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden, een stimulerende vertaling van zijn monnikennaam: Hij die geluk vindt in jhana, absorptie van de geest in meditatie. De naam geeft ook zijn specialisme aan; de Nederlandse monnik geeft her en der in het land meditatie-instructie.

Afkomstig uit een christelijk nest, zoals hij vertelde, zocht hij de zin van het leven via de zintuigen en door reizen. Het resultaat was onbevredigend. De geest werd steeds minder helder, het bestaan steeds verwarder tot hij stuitte op de Thaise monnik Mettaviharee, die nu het meditatiecentrum Buddhavihara in Amsterdam leidt.

Lessen in aandacht-meditatie (vipassana: inzicht) wekten geleidelijk het verlangen naar Theravada-landen te gaan om de kennis van de leer van de Boeddha te verdiepen. De jonge Nederlander ging naar Sri Lanka, Birma en ten slotte Thailand, waar hij vijfeneenhalf jaar bleef. Hij mediteerde drie jaar lang, verdiepte zich daarna anderhalf jaar in studie van teksten en kreeg een jaar lang instructie om meditatieles te leren geven. Daarna keerde hij terug

naar Groningen, nu drie jaar geleden. De eerw. Mettaviharee vroeg hem te helpen bij meditatie-onderricht. In Groningen heeft de eerw. Jhananando een meditatiecentrum gesticht dat als uitvalsbasis dient voor zijn lessen elders in het land.

Zijn onbevangen, spontane relaas maakte veel vragen los. Hij vertelde met humor hoe mensen hem geregeld aanspreken om te informeren naar zijn 'geloof' en hoe hij eens in zijn oranje pij moest vluchten om te ontkomen aan enthousiaste voetbalsupporters die hem wilden laten meehossen omdat het Nederlands elftal de Europacup of een andere trofee had gewonnen.

Hij sprak heel praktisch over het boeddhisme. Was hij vegetariër? Niet echt. De Boeddha verklaarde dat een slager een negatieve daad verricht als hij een dier doodt, omdat de intentie tot vernietiging aanwezig is. Als een monnik vlees eet dat hem is aangeboden, is die intentie er niet. "In Thailand wordt veel vlees gegeten. Het blijkt geen blokkade te zijn op het meditatieve pad. De Boeddha stelde de intentie als norm." En alcohol? "Nee, dat drink ik niet. Dan word ik meteen dronken!"

Gelukkiger

De eerw. Jhananando voelt geen zendingsdrang. "Maar wie naar me toekomt, wil ik graag antwoord geven. Het gaat om de geestelijke ontwikkeling, de meditatie. Als je alleen maar boeddhistische teksten bestudeert, kun je toch heel verward en onhelder zijn. De Boeddha heeft dit scherp veroordeeld."

In het boeddhisme trok hem van het begin af de praktische manier van omgaan met het menszijn en de rijke spirituele traditie, in het bijzonder de meditatie. "Ik voelde: ik word er een beetje een beter mens van, een beetje gelukkiger." De meditatie is natuurlijk geen zaak van het boeddhisme alleen. Je kunt ook prima christen zijn en de meditatie beoefenen. "Of je denkt aan God of Boeddha of Allah maakt geen verschil. In de meditatie is het ten slotte allemaal gedachte."

Zelf geeft hij les in vipassana-meditatie, maar voor veel westerlingen is zenmeditatie gemakkelijker, denkt hij, omdat er meer gestructureerde begeleiding is en de nadruk meer ligt op concentratie, b.v. op de buikademhaling. In vipassana-meditatie ben je opmerkzaam op wat er in eigen lichaam en geest gebeurt. Je kijkt er zo objectief mogelijk naar, zonder te oordelen. Je bent je bijvoorbeeld bewust van een haatgevoel, waar je dan niet tegenin gaat, maar dat je bewust registreert. Deze manier van mediteren is volgens de Boeddha de beste manier om inzicht te verkrijgen.

De concentratie-methoden (samatha) komen ook voor in het hindoeïsme. Ze zijn ouder dan het boeddhisme en ze gaan minder

diep dan meditatie. Concentratie is 'eensgerichtheid', b.v. op een spreuk (mantra) of een kaars. Andere gewaarwordingen en gedachten worden buitengesloten, daar schenk je geen aandacht aan. De Boeddha vond concentratie-methoden ontoereikend. Als de concentratie weg is, val je terug in de verwardheid van de geest. De eerw. Jhananando haalde het verhaal aan van de vliegende monnik. De man wist zich zo goed te concentreren dat hij moeiteloos ver boven de aarde kon zweven. Maar toen hij al vliegend beneden zich op een toren een naakt meisje in het oog kreeg, was hij zijn concentratie kwijt en stortte neer!

Volgens de Boeddha is opmerkzaamheid het meest essentiële punt uit zijn leer. Alleen daaruit kan de verlichting ontstaan. Concentratie geeft wel meer kalmte en stilte in de geest, maar aandacht brengt meer openheid. Daarin ligt ook de therapeutische waarde van meditatie. "Het maakt je opener tegenover jezelf en het leven. Je laat de problemen los, je probeert niet ze op te lossen." De eerw. Jhananando voegde daarna op verzoek van de toehoorders de daad bij het woord en leidde tot slot een korte meditatie. □

PROF. LIBBRECHT: ZIJN, NIET-ZIJN EN WORDEN

Prof. dr. U. Libbrecht, hoogleraar Chinese en comparatieve filosofie aan de Universiteit van Leuven, trachtte op de zomercursus in Leusden de boeddhistische filosofie te plaatsen binnen een algemeen denkkader dat hij heeft ontwikkeld om wijsgerige en religieuze systemen onbevooroordeeld te kunnen vergelijken.

Een probleem in de comparatieve filosofie wordt in de woorden van Libbrecht gevormd door 'een verkapt eurocentrisme'. In het Westen heeft men nog steeds de neiging de wereld geestelijk te koloniseren door het christelijke gedachtengoed als de norm voor de beoordeling van andere religies te nemen. Hieruit vloeit de opvatting voort van de onvergelijkbaarheid van culturen.

Hij haalde de taoïstische wijsgeer Chuang Tze aan. Hoe kun je aan een kikker die op de bodem van de put leeft, de grootheid van de oceaan beschrijven? Dat is een beeld van de manier waarop de meeste mensen leven. Willen westerlingen niet-christelijke filosofieën en religies kunnen begrijpen, dan zullen zij moeten proberen zich los te maken van paradigmata als God, ziel en hemel in de hier gebruikelijke betekenissen.

Libbrecht gaf een toelichting op het schematische model dat hij als begrippenkader heeft ontwikkeld. (Het is eerder beschreven

in Saddharma, december 1990.) De mens wordt in dit model opgevat als een energetisch geheel. Er is onderscheid tussen gebonden en vrije energie. Dieren zijn gedetermineerd om te leven binnen een vaste gedragscode: zij leven met gebonden energie. De mens beschikt over een rationele en een mystieke functie, die hij kan gebruiken voor zijn geestelijke ontwikkeling. Het resultaat is een toenemende mate van vrije energie.

Libbrechts model wordt schematisch als een assenstelsel weergegeven. De verticale energie-as, van gebonden naar vrije energie, snijdt de horizontale informatie-as tussen twee gebieden, namelijk enerzijds het gebied van de rationele en anderzijds dat van de mystieke functie. In het rationele gebied ontwikkelt de mens zich van gebonden energie naar een toestand van vrijere energie door vermeerdering van kennis. Dit gebied is het terrein van de wetenschap, van objecten, het Zijn, het verstandelijk inzicht. Hier staan object en subject tegenover elkaar. In het mystieke gebied ontwikkelt de mens zich naar een situatie van vrijere energie door beleving, subjectief. Hier kan hij komen tot een ervaring van het Niet-Zijn, de mystieke 'ver-lichting', de verlossing waarin subject en object aan elkaar gelijk worden.

Driehoek

In een tweede model, dat op het eerste is geënt, is de mens geplaatst binnen een driehoek met de punt onderaan: het uitgangspunt van zijn geestelijke ontwikkeling die mogelijk is door de immanente eigenschap van de hele natuur, namelijk het Worden. Van dit vertrekpunt uit kan de mens de twee andere punten van de driehoek bereiken: die van het Zijn met gebruikmaking van de rationele functie en die van het Niet-Zijn door middel van de mystieke functie.

Het boeddhisme is de mooiste vorm van mysticisme, aldus Librecht. Het is een methode om de ervaring van het Niet-Zijn te bereiken. De weg leidt naar een ander realiteitsbewustzijn, namelijk het besef dat de werkelijkheid van de wereld niet is te begrijpen door de rationele functie. De boeddhistische filosoof Nagarjuna heeft duidelijk gemaakt dat de mens moet 'deconceptionaliseren', zich moet losmaken van het idee van vaste concepten (kennisbestanddelen), waaronder het concept van een ego. De beleving in het gebied van de mystieke functie is niet uit te drukken in concepten. Dit is de betekenis van het antwoord dat in het hindoeïsme wordt gegeven op de vraag 'Wat is Brahma?' (de hoogste werkelijkheid): 'Neti neti', niet dit, niet dat.

Vanuit het Niet-Zijn, het Absolute, wordt in het boeddhisme het bestaande beschouwd als een wereld van verschijnselen, *maya*, een tijdelijke werkelijkheid. De dingen 'schijnen' even en verdwijnen dan weer: "Wat wordt, ver-wordt," in een cyclische opeenvolging, *samsara*. De dingen zijn niet blijvend, ze zijn zonder vaste kern, *an-atman*. De veranderingen voltrekken zich door het *karma*, de causaliteit die in feite de energie van het systeem is. De boeddhist wil door geestelijke ontwikkeling het *nirvana* bereiken, de beleving van het Niet-Zijn, *śunyata*, het diepe mysterie van het bestaan. De vergeestelijking komt neer op het loslaten van *klesa's*, de 'vervuilingen'. De hardnekkigste is de levensdorst waaraan onze impulsen uiting geven. "De boeddhist wil zijn impulsen laten wegdeemsteren," zei Libbrecht. "Het lijden, dat centraal staat in het boeddhisme, is de frustratie die voortkomt uit het besef dat ik alleen in de tijd kan bestaan en dat alles wat ik doe 'umsonst' is, voor niets."

De fenomenale wereld is vergelijkbaar met de golven van de oceaan, het niet-definieerbare, het niet in verstandelijke concepten te vatten mysterie, het Niet-Zijn. Ook de mensen zijn als verschijnselen golven van de oceaan. De vijf *skandha's*, de elementen van de persoon (lichaam, gevoelens, gewaarwording, impulsen en emoties, bewustzijn), zijn in deze metafoor geen eigenschappen van de golven, maar van de oceaan. Bij het einde van het bestaan verdwijnen zij in de oceaan waaruit zij opkwamen. Het besef dat golven en oceaan, subject en object, in werkelijkheid hetzelfde zijn, is nirvana.

Zen

Libbrecht vat Zen op als de brug tussen boeddhisme en taoïsme, tussen de ervaringen van Niet-Zijn en Worden. Het taoïsme richt zich op de ervaring van harmonie met de natuur, de kosmos. De natuur is een systeem dat voortdurend naar evenwicht streeft. Voor de mens is de beleving van evenwicht alleen bereikbaar als hij niet handelt (*wu wei*) in strijd met de natuurlijke veranderingsprocessen, het onophoudelijke wordingsproces van al het bestaande. De Zen-boeddhist tracht door het loslaten van alle concepten op te gaan in dit wordingsproces en zo te komen tot het besef dat alle bestanddelen van dit proces in laatste instantie leeg zijn: de wereld en het Niet-Zijn vallen samen.

Voor wie het allemaal te abstract klonk, had Libbrecht een troostend woord. De taal is een symbool, en symbolen kun je alleen begrijpen als je ze kunt koppelen aan een beleving. Taal behoort tot het gebied van de rationele functie, maar in metaforen kun je taal gebruiken om een benadering van belevingen in het gebied

van de mystieke functie op te toepen. De dichter kan dingen weergeven die filosofen niet kunnen zeggen, bijvoorbeeld Chuang Tze, die droomde dat hij een vlinder was. Of was hij een vlinder die droomde dat hij Chuang Tze was? Er moet toch een verschil zijn tussen de vlinder en Chuang Tze? □

Het Chinese karakter Fo, dat staat voor Boeddha, gecalligrafeerd door mevrouw Oey, die bladzijden uit het telefoonboek gebruikte om deelnemers aan de zomercursus Boeddhisme in Leusden de eerste penseelstreken van de Chinese schrijfkunst te laten oefenen.

NIEUWE BOEKEN

Ayya Khema, Geen zelf, geen ander; aanwijzingen bij boeddhistische meditatie. Vert. Lies van Velsen. East-West Publications, Den Haag 1991. ISBN 90 70101 4970. Prijs f 29,50.

"Vrede en geluk zijn niet ons vanzelfsprekend geboorterecht," aldus Ayya Khema, "we dienen ze te verwerven door een niet aflatende inspanning..." Om mensen in staat te stellen enige vorderingen te maken op hun weg naar vrede en geluk, stichtte deze in Duitsland geboren boeddhistische non een meditatiecentrum in Sri Lanka. Ze geeft daar en in verscheidene andere meditatiecentra over de gehele wereld meditatie-onderricht. Een traditionele, veel gebruikte vorm waarin dit onderricht plaatsvindt, is een retraite van tien dagen. Het boek "Geen zelf, geen ander" is een Nederlandse vertaling van een bijgewerkte transcriptie van de toespraken in het Engels, die Ayya Khema tijdens een dergelijke retraite in haar eigen meditatiecentrum heeft gegeven.

Ayya Khema is geen schriftgeleerde. Ze waarschuwt ervoor dat woorden alleen niet genoeg zijn, het gaat om de ervaring. Lezers die al enige bekendheid met het boeddhisme hebben, zullen vergeefs zoeken naar de bekende standaardtermen en schoolse opsommingen. In haar uiteenzettingen probeert Ayya Khema zoveel mogelijk op ervaringen aan te sluiten en vergelijkingen uit het dagelijkse leven als verduidelijking aan te voeren. Dit boek is bedoeld als een boek voor gewone mensen, want de leer van de Boeddha is ook bedoeld voor gewone mensen. Om blijvende vrede en geluk te bereiken is het volgens haar zelfs niet nodig om monnik of non te worden, het is voldoende om regelmatig meditatie te beoefenen en de leer van de Boeddha bij alles wat men doet, zegt of denkt ter harte te nemen. In dat geval kan zelfs een baan veel bijdragen aan de geestelijke groei. Dit is een standpunt dat binnen de context van de boeddhistische gemeenschap zeer vooruitstrevend genoemd mag worden.

De manier waarop het boek is ontstaan, heeft gezorgd voor een levendige stijl en een soms bijna speelse wijze waarop de uiteenlopende onderwerpen worden behandeld. Zo nu en dan wordt de lijn van het betoog ook onderbroken door een uiteenzetting die vermoedelijk als antwoord moest dienen op een vraag van een cursist. Ayya Khema bespreekt de problemen die men tegenkomt bij het verlossingsstreven met veel mensenkennis en subtiel psychologisch inzicht. Ze behandelt allerhande oplossingen en manieren om moeilijkheden te overwinnen op een zeer praktische manier. Het is geen boek voor beginners, maar wel zeer nuttig voor lezers die van een leraar uit de Theravada-traditie al eens

meditatie-instructie hebben gehad. Dit is niet ongewoon, want boeddhistische meditatie laat zich niet uit boeken leren.

Een aantal opvattingen van Ayya Khema zijn nogal onorthodox en lijken soms moelijk te verdedigen. Zo is er een regel voor monniken en nonnen om na het middaguur niet meer te eten. Dit dient volgens Ayya Khema om matigheid met voedsel te bevorderen. In werkelijkheid wilde de Boeddha hiermee alleen het aantal bedelrondes van de monniken en nonnen beperken. Als het alleen ging om matigheid dan had hij niet de tijd, maar het aantal maaltijden en de hoeveelheden en aard van het voedsel aan een restrictie moeten onderwerpen. De nauwe associatie, die Ayya Khema enkele malen beklemtoont, tussen lichamelijkheid en kwaad is in boeddhistische context ook wat extreem, zelfs binnen het Theravada-boeddhisme. Met haar interpretatie van de vijf obstakels of mentale giffen heeft ze zich onnodig ver verwijderd van de standaardopvatting. Zij verkeert waarschijnlijk in de veronderstelling dat zij alleen maar een duidelijker formulering gebruikt, maar dit lijkt me onjuist. Het derde obstakel dat oorspronkelijk *moha* (letterlijk verwarring) wordt genoemd, wordt door haar geïnterpreteerd als luiheid, maar ook sufheid. Dit zijn naar mijn mening drie geheel verschillende dingen.

Weglatingen

Haar slordigheid leidt in een aanzienlijk aantal gevallen tot weglatingen en beweringen die op gespannen voet met elkaar staan. Van de bekende Vier Edele waarheden staat alleen de eerste duidelijk vermeld. Zij noemt wel de vier brahmavihara's (naastenliefde, mededogen, vreugde in het geluk van anderen en onpartijdigheid)), maar behandelt alleen het aankweken van de eerste houding. Zij beweert dat geen enkele daad omwille van de verdienste mag worden begaan, maar zegt ook dat een van de mooiste voordelen van naastenliefde het warme gevoel is dat men ervan krijgt. Overigens is haar opvatting van naastenliefde, die uitgaat van het principe "charity begins at home", dat door de meeste westerse filosofen als schijnheilig zou worden afgewezen, gebruikelijk binnen het Theravada-boedhisme. Ook gebruikt zij het woord 'gevoel' afwisselend in boeddhistische zin, nl. als de reactie van afkeer, begeerte of onverschilligheid die elke waarneming begeleidt, en in de Europese zin, d.w.z. als emotie. Op blz. 13 schrijft zij: "De geest kan alleen gereinigd worden door de geest zelf. Wat de geest erin stopt, kan de geest er ook uit halen." Wie stopt wat waarin, als dan al wordt verondersteld dat en 'geen zelf,

geen ander' is? Het blijkt dat Ayya Khema in haar enthousiasme nogal eens metaforen gebruikt en de letterlijke en figuurlijke betekenis van de woorden doorelkaar haalt; dit gebeurt o.a. bij haar modieuze gebruik van het woordje 'energie'.

Al deze tekortkomingen doen echter weinig af aan de inspirerende kwaliteiten van dit boek, als men tenminste bereid is de auteur niet te belasten met de autoriteit van iemand die alles al weet, maar in haar een medemens kan zien die veel heeft ervaren en veel gedenkwaardigs te zeggen heeft.

Het boek noemt zich een geautoriseerde vertaling. Dit kan alleen betekenen dat Ayya Khema aan de vertaalster persoonlijk toestemming heeft gegeven. Een dergelijk vertrouwen te genieten van je goeroe is prachtig, maar het zegt de lezer niets over de kwaliteit van de vertaling. Deze is niet subliem. Over het algemeen loopt de tekst goed, maar bij moeilijke sleutelwoorden gaat het soms mis. 'Awareness' (Pali: *Vipassana*) wordt bijvoorbeeld vertaald met het niet bestaande woord 'gewaar zijn' en innerlijke stilte (Pali: *samatha*) met 'kalmte'. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat de vertaalster te weinig steun heeft bij meerduidige Engelse termen en door gebrek aan deskundigheid niet kan terugvallen op de oorspronkelijke Pali-termen.

Beknopt

Op de uitgave is ook wel wat aan te merken. Op de voorplaat ziet men een Chinese of Japanse Zen-tekening, die dus slaat als een tang op een varken, want er zijn grote historische en principiële verschillen tussen Zen- en Theravada-boeddhisme. De biografische gegevens op de achterkant zijn veel te beknopt. De persoon van de auteur komt in het boek zo duidelijk naar voren dat de meeste lezers veel meer over haar levensloop en opleiding zullen willen weten, vooral welke boeddhistische leermeesters zij heeft gehad. Een foto van haar zou ook zeker niet misstaan.

Laat dit echter geen belemmering vormen om het boek ter hand te nemen. Om met Ayya Khema's woorden te spreken: "De echte boeddhistische leer leeft in het hart. Die zit niet in tempels, in monnikspijen of in Bodhibomen"; deze zaken, dus ook boeken, zijn slechts middelen om met de leer in contact te komen.

Eric Hoogcarspel

Nico Tydeman, Vormen van oneindige leegte. Karnak, Amsterdam 1990. Prijs f 29.50.

Nico Tydeman, in boeddhistische kring een goede bekende als een van de grootste Zen-leraren van ons land, beschrijft in zijn boek *Vormen van oneindige leegte* een reis door Japan. Aangezien hij Japan vooral bezocht als het thuisland van Zen, werd het boek behalve een reisbeschrijving ook het verslag van een spirituele pelgrimstocht. De ontmoeting met Japan betekende voor hem een fascinerende belevenis en de gloed die het in hem opwekte, is voelbaar op bijna iedere bladzijde van zijn boek.

De reis voerde langs vele kloosters en tempels; in een van de Zen-kloosters deelde hij enkele weken het leven met de monniken. Maar Tydeman is niet alleen een groot kenner van Zen: hij toont ook goed op te hoogte te zijn van de andere boeddhistische scholen in Japan. Boeiend zijn de biografieën van de stichters van de verschillende scholen; deze geven tegelijk een kijkje in het verleden van Japan en verlenen zo het boek ook een historische dimensie.

De houding van de auteur tegenover al hetgeen hij ontmoet, is sympathiek en oprecht. Ook waar twijfel rijst, wordt deze ronduit beleden, soms gemengd met ironie of enige zelfspot. De elementen waaruit het verhaal is opgebouwd, zijn knap met elkaar verweven en menigmaal treft ons een mooie sfeerbeschrijving of verrassende zegging. Om al deze kwaliteiten verdient onder de vele boeken die over de thema's Zen en/of Japan zijn verschenen, dit boek een ereplaats.

T.K.-Sch.

Kanzeon, Kannon, Kwan-in, Kwan-yin, Kuan-Yin zijn namen voor de bodhisattva Avalokitesvara, de verpersoonlijking van het mededogen. De Kanzeon Sangha Nederland in Amsterdam houdt geregeld zazen-bijeenkomsten onder leiding van Nico Tydeman, zowel op de zenzolder van De Kosmos in Amsterdam als op De Tiltenberg in Vogelenzang.

BOEDDHISTISCHE AGENDA

Boeddhayana Centrum

Onder leiding van de eerw. Dhammawiranatha Thera worden de volgende bijeenkomsten gehouden.

22-24 nov.: Studieweekend over de Heilzame Vermogens, in Bronneger (Drenthe).

29 nov.-1 dec.: Wipassana-meditatie, in Den Haag.

13-15 dec.: Kamma en wedergeboorte, in Den Haag.

20-29 dec.: Wipassana-retraite: De Tien Volmaaktheden, in Bronneger.

Periodieke meditatie-avonden worden gehouden in Amsterdam, Bronneger, Den Haag, Eindhoven, Rotterdam, Santpoort, Utrecht, Zaandam.

Inl.: Boeddhayana Centrum, Stephensonstraat 13, 2561 XP Den Haag, tel. 070-3600605.

Buddhavihara

In het vipassana-centrum Buddhavihara in Amsterdam wordt elke maandagavond van 18.00 tot 20.00 uur een meditatiebijeenkomst gehouden.

Inlichtingen: Buddhavihara, St. Pieterspoortsteeg 29, 1012 HM Amsterdam, tel. 020-264984, of Aad Verboom, tel. 030-888655.

In onderstaande plaatsen zijn eveneens regelmatig bijeenkomsten voor vipassana-meditatie.

Leiden, Faljerilstraat 8, tel. 071-154862 of 01719-17424.

Meerssen, Marjan Bouhuijs, Hoekweg 15, tel. 043-644180.

Nijmegen, Frans Versteijnen, tel. 08855-75317 (bellen om 12.30 uur.)

Rotterdam, 'Tara', Mathenesserlaan 281, tel. 010-4258200.

Utrecht, Sterrenbosch 9bis, tel. 030-520023 of 030-888655.

Vroomshoop, De Heksenketel, tel. 038-5425549.

Winschoten, Het Centrum, Garstestraat 15, tel05970-24814.

Zwolle, Lisa Liefaard, tel. 038-227390.

Brussel, Tibetaans Centrum, Capouilletstraat 33, Marie-Cécile Vandergucht, tel. (09-32) 2.734.1128.

Karma Deleg Chö Phel Ling

Het boeddhistisch studie- en meditatiecentrum onder bovengenoemde naam heeft onlangs een goed geoutilleerd retraitecentrum geopend in Hantum (Friesland). Het centrum is van verre te herkennen aan de dertien meter hoge Tashi Gomag Stoepa. Er zijn negen meditatiekamers, een yogaruimte en een tempel die is gewijd aan Z.H. de Gyalwa Karmapa en de Kagyu Overdrachtslijn. Het centrum heeft een aantal plaatsen voor retraites van drie jaar en drie maanden.

Inl.: tel. 05190-97714 of: Schoener 14-23, 8243 TH Lelystad, tel. 03200-52526.

Maitreya Instituut

Het programma van het Maitreya Instituut in Emst vermeldt onder meer de onderstaande activiteiten.

19-22 nov.: Vasten- en zuiveringsretraite o.l.v. Koosje v.d. Kolk.

De vaste leraar van het Maitreya Instituut, lama Geshe Konchog Lhundup, houdt geregeld lezingen in Den Haag (Isis Maät, Achterraamstraat 15A) en Tilburg (De Stroom, Enschotsestraat 240). Op 20 november spreekt hij in Tilburg over De drie Hoofdzaken van het Pad.

Inlichtingen: Maitreya Instituut, Heemhoeveweg 2, 8166 HA Emst, tel. 05787-1450.

Meditatieleraar Jan de Ruiter geeft een cursus Lam Rim in Primavera, Willem-II-straat 50, Tilburg, en in Ermelo een cursus Leren Mediteren. Inl.: tel. 03417-61980.

Nyingma

Het Nyingma Centrum Amsterdam verzorgt van 24 nov. - 15 dec. op de zondagavonden een cursus Het Achtvoudige Pad. Voorts:

23-24 nov.: Zelfgenezing door ontspanning; begeleiding Wil van de Hulst en Edzo Ebbens.

30 nov.-1 dec.: Gewaarzijn, concentratie en energie; begeleiding Gerard Gijtenbeek en Robert Hartzema.

27 dec.-1 jan.: Retraite Kum Nye/ Dharma-studie.

Inl.: Nyingma Centrum, Reguliersgracht 25, 1017 LJ Amsterdam, tel. 020-6685905.

Tao-Zenmeditatie

Onder supervisie van Maarten Houtman worden in Amsterdam (020-6267477/6768512/6341955), Arnhem (085-341654), Culemborg (03405-64295), Den Haag (070-3562391), Groningen (050-422659), Hardenberg (05232-60106), Hilversum (inl.: 020-6341955), Utrecht (03405-64295) en Venlo (077-546763) periodieke bijeenkomsten Tao-Zenmeditatie gehouden.

Tiltenberg

22 nov.-1 dec.: sesshin voor gevorderden o.l.v. Genpo Merzel Sensei.

13-15 dec.: weekend ter voorbereiding van en voortzetting sesshin; ook voor beginners.

Inl.: De Tiltenberg, Zilkerduinweg 375, 2114 AM Vogelenzang, tel. 02520-17044.

Vipassana Groningen

Vanaf 14 nov. op donderdagavond: cursus Abhidhamma (boeddhistische psychologie) door eerw. Jhananando. Opgave bij de Volksuniversiteit, Oude Boteringestraat 21, Groningen.

13-15 dec.: Vipassana-weekend onder begeleiding van Ayya Khema.

Wekelijkse meditatieavond (donderdag): Bodhimanda, Jacobsstraat 17-19, Groningen.

Inl.: Parallelweg 38A, 9717 KS Groningen, tel. 050-732442.

VWBO

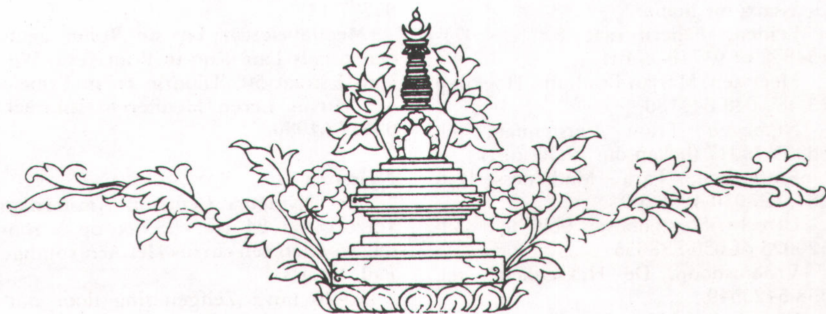
De Vrienden van de Westerse Boeddhisten Orde houden een winterretraite van 21-28 december bij Rhenen.

Dag-retraites worden geregeld gehouden in het VWBO-Centrum, Montevideodreef 12, 3563 BE Utrecht, tel. 030-620268, en voor mannen op het Contactadres VWBO, Bosboom Toussaintplein 220, 2624 DN Delft, tel. 015-611470.

Zendo Oshida

Het meditatiecentrum onder bovengenoemde naam in het Albertinum in Nijmegen houdt geregeld zazen-bijeenkomsten.

Inl.: Chris Smoorenburg, Heyendaalseweg 121, 6525 AJ Nijmegen, tel. 080-229844. □

De bodhisattva Samantabhadra

De Boeddha-figuur op het omslag van Saddharma stelt Amida voor, de Boeddha van het Oneindige licht, gezeten in de handhouding van meditatie. Het achttiende-eeuwse Japanse beeld bevindt zich in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. Foto Else Madelon Hooykaas.

